

УДК 37:373.3

ВАРІАТИВНІСТЬ ЗМІСТУ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ТВОРЧИХ УМІНЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Мартиненко С.М., Нечипоренко К.П.

Педагогічний інститут
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті здійснено ретроспективний аналіз варіативності змісту освіти; розкрито його можливості для розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи; проаналізовано інваріантну та варіативну складові навчального плану, виникнення інтегрованих підручників; охарактеризовано сутність і зміст авторських курсів «Логіка. 2-4 класи», «Розвиток продуктивного мислення. 1-4 класи» з метою визначення їх впливу на розвиток інтелектуально-творчих умінь школярів.

Ключові слова: зміст освіти, варіативність змісту освіти, інваріантна складова, варіативна складова, інтелектуально-творчі вміння, розвиток інтелектуально-творчих умінь, учні початкової школи.

Постановка проблеми. Вхідження України в європейський та світовий освітній простір супроводжується розбудовою системи національної освіти, докорінною модернізацією її змісту. Оновлена модель освіти, побудована на особистісно орієнтованому, діяльнісному та компетентнісному підходах, передбачає формування творчої, цілісної особистості для життя в нових соціально-економічних умовах з урахуванням процесів євроінтеграції. Це зумовлює перебудову структури і змісту освіти, формування в учнів ключових і предметних компетенцій. На нашу думку, Базовий навчальний план сприятиме реалізації зазначеної стратегії освіти, зокрема

його варіативна складова, що вміщує години на вивчення додаткових предметів, гурткову, факультативну роботу з урахуванням спеціалізації загальноосвітнього навчального закладу.

Проведений аналіз нормативно-правових документів, Державного стандарту початкової загальної освіти, навчальних планів засвідчив, що навчально-виховні можливості варіативної складової Базового навчального плану для початкової школи досліджували відомі вітчизняні вчені та педагоги-практики (Н. Бібік, М. Богданович, В. Бондар, М. Вашуленко, О. Савченко, О. Скрипченко). Результатом їхніх наукових пошуків стало створення альтернативних під-

ручників і навчальних посібників для початкової школи, розроблення навчальних програм, курсів за вибором тощо.

Метою статті є аналіз складових навчального плану, навчальних програм, підручників для початкової школи як джерел змісту освіти, характеристика можливостей варіативної складової для розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Для повного розуміння сутності і розкриття впливу варіативної складової змісту освіти на розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи вважаємо за необхідне провести ретроспективний аналіз цієї проблеми. Нами встановлено, що ідея варіативності змісту освіти у вітчизняній педагогіці не є новою. Ще з середини 70-их років ХХ ст. за часів Радянського Союзу різні аспекти цього феномена вирішували В. Давидов, В. Ельконін, Л. Занков, Н. Менчинська, О. Скрипченко, В. Сухомлинський, Н. Талізін. Активного вирішення ця проблема набула за часів становлення та розвитку Української державності. Зокрема у Програмі розвитку народної освіти Української РСР, розрахованій на 1991–1995 роки, зазначено основний недолік навчально-методичного забезпечення педагогічного процесу – його безальтернативність, слабку орієнтацію на задоволення індивідуальних запитів, потреб, інтересів та здібностей учнів, урахування творчого потенціалу кожного.

З проголошенням незалежності України розпочався активний процес реформування школи, який передбачав удосконалення чинних навчальних планів, програм і підручників. Як наслідок, було змінено структуру навчальних планів – виділення у них двох компонентів: державного та шкільного. Таке нововведення дало змогу більшою мірою враховувати особливості регіону, навчальних закладів, побажання батьків і учнів. «Це були по суті перші спроби запровадити варіативність змісту, але вони випереджали готовність науки і практики до їх реалізації» [7, с. 3]. Однак ґрунтовно теоретико-методологічні засади функціонування національної школи було розкрито у Концепції середньої загальноосвітньої школи (1992), яка визначила, що «одним із основних напрямів відродження національної школи є варіативність змісту, форм, методів навчання і виховання учнів» [4, с. 5].

Створюючи варіативні моделі навчальних планів, передбачалося забезпечити такі пріоритети: зменшення максимального навантаження учнів за роками навчання, створення реальних умов для переходу на п'ятиденний навчальний тиждень, забезпечення умов для оздоровчої й розвивальної діяльності учнів; збільшення питомої ваги предметів, які впливають на загальнокультурний і соціальний розвиток школярів; пріоритет вивчення рідної мови у школах з різним мовним режимом навчання; поєднання предметної системи навчання з інтегрованими курсами тощо. У зміст початкової освіти було введено елементи інтеграції навчальних предметів («Музика і рух», «Художня праця» та ін.), курси за вибором («Рідний край», «Народознавство», «Іноземна мова», «Ритміка» тощо).

Досить важливою проблемою стали розроблення та оновлення змісту навчальної літератури на нових теоретико-методологічних заса-

дах. У цей час було видано майже 50 підручників і навчальних посібників для початкової школи; переглянуто зміст чинних букварів, читанок, хрестоматій, підручників із мови, математик і підготовлено їх до перевидання. Зважаючи на зміни у суспільному житті, було внесено корективи в окремі теми до програм з читання та розвитку мовлення. Оскільки оновити зміст підручників за такий короткий термін було складно, вчителям пропонувалося самостійно вирішувати доцільність вивчення того чи іншого матеріалу з урахуванням соціально-економічних та політичних процесів, що відбувалися в суспільстві. Міністерство освіти України рекомендувало педагогам критично підходити до матеріалів, розміщених у підручниках, зміст яких не був оновлений відповідно до нових програм.

У цей період введено єдині підручники для 3-річної і 4-річної початкової школи, видано навчальні програми, в яких докорінно оновлено зміст матеріалу з читання та природознавства, а також вперше включено народознавство, інтегрований курс «Людина і навколишній світ». У 1994 році було перевидано навчальні програми для початкових шкіл з українською мовою навчання, укладено підручники з усіх навчальних предметів. Продовжуючи втілення ідей щодо структурування змісту підручників, у математику (за В. Богдановичем) було введено умовні позначення, зокрема: межі матеріалу, розрахованого на урок, вправи, що рекомендувались для домашньої роботи, кругові приклади та завдання з логічним навантаженням. Так, завдань, які б розвивали творчі вміння: фантазувати, генерувати ідеї, знаходити нові шляхи вирішення проблеми, було від 6% (у підручнику для 2 (1) класів) до 9,5% (у підручнику для 3 (4) класів), причому питома вага завдань із логічним навантаженням складала 3% та 7,5% відповідно. За типами творчі завдання не відрізнялись від тих, які були в попередніх підручниках, але сюжети задач змінилися. Зокрема, на зміну піонерам і жовтєням прийшли юннати, пропонувалося виміряти відстань від Києва до Харкова, Львова, а не до Москви тощо.

Новий етап реформування змісту освіти розпочався у 1996 році з прийняттям Закону України «Про освіту», Концепцією державного стандарту загальної середньої освіти, які визначили його сутність і структуру, Базового навчального плану (державний, регіональний та шкільний компоненти) із зазначеними освітніми галузями та співвідношенням кількості годин на їх вивчення за роками навчання. В основу побудови кожної галузі покладено наскрізні змістові лінії для всіх рівнів загальної середньої освіти. Відтак, освітні стандарти стали передумовою для розвитку варіативної шкільної освіти.

У 1997 році опубліковано проект Державного стандарту початкової ланки освіти, Програми середньої загальноосвітньої школи. 1-4 (1-3) класи, згодом затверджено Базовий навчальний план, який охоплював інваріантну та варіативну складові. Інваріантна складова «охоплювала всі предмети, які складали базу освіти, були її державним стандартом, викладалися і вивчалися за навчальним планом, програмами і підручниками» [5, с. 34]. Інваріантна складова передбачала вивчення української мови, математики,

музики і образотворчого мистецтва, фізичної культури, природознавства, трудового навчання, основ здоров'я.

Варіантна складова «охоплювала вибірково-обов'язкові предмети, курси за вибором учнів, гуртки, факультативи з окремих предметів, дисципліни спеціалізації, також і мови населення (польська, чеська, угорська тощо)» [5, с. 34]. Її метою була диференціація та індивідуалізація навчання, врахування регіональних умов, вікових особливостей і потреб дітей.

Варіативність змісту освіти забезпечували інтегровані підручники, зокрема підручник для 1 класу «Горішок» (1997), зміст якого доповнювався зошитом із друкованою основою та методичним посібником для вчителя. Завдання «Горішка» вимагали від учнів активної творчої праці, під час роботи над ними діти навчалися всебічно розглядати поняття, вирішувати проблеми, у них розвивалося дивергентне мислення, вміння аналізувати, узагальнювати, прогнозувати, генерувати ідеї. М. Вашуленко, Н. Бібік, Л. Кочина інтегрували зміст навчання грамоти, математики та ознайомлення з навколишнім світом, що сприяло розвитку в учнів інтелектуально-творчих умінь.

Новий етап реформування змісту шкільної освіти розпочався з прийняттям Закону України «Про загальну середню освіту» (1999), який визначав основні засади функціонування і розвитку системи загальної середньої освіти, що сприяла вільному розвитку особистості. Відтак, школа першого ступеня передбачала всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів повноцінних мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь і навичок, бажання і вміння вчитися, діти мають набути достатній особистий досвід культури спілкування і співпраці у різних видах діяльності, самовираження у творчих видах завдань.

Відповідно до Державного стандарту початкової освіти (2000) було розроблено кілька варіантів типових навчальних планів для початкової школи, за яких учні мали оволодіти ключовими компетентностями, тобто «набутими у процесі навчання інтегрованими здатностями особистості, які складаються із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці» [2, с. 3], які, на нашу думку, передбачали розвиток в учнів інтелектуально-творчих умінь. У Державному стандарті (2012) пріоритетним завданням початкової школи визначено також оволодіння учнями ключовими компетентностями, які передбачають сприяння їхньому особистісному, інтелектуальному та творчому розвитку. Тож на основі зазначеного вважаємо, що робота над розвитком інтелектуально-творчих умінь молодших школярів має бути систематичною, послідовною, хоча висока щільність матеріалу, скорочення навчальних годин практично з кожного предмету не дає змоги вчителю виділити достатньо часу для цього. Саме розширення кількості годин на вивчення навчаль-

них предметів за рахунок варіативної складової навчальних планів спроможне підвищити ефективність досягнення поставленої мети.

У поданій статті розглянемо також можливості освітньої галузі «Математика» щодо розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів. З урахуванням цього проаналізуємо зміст навчальних курсів «Логіка. 2-4 класи» і «Розвиток продуктивного мислення. 1-4 класи», які є у варіативній складовій Типових навчальних планів. Аналіз «Логіки. 2-4 класи» (автор О. Митник) з метою виявлення її спрямованості на розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів засвідчив великий потенціал навчального змісту. Мета курсу полягає в розвитку логічного та математичного мислення, просторового уявлення, винахідливості, кмітливості та зосередженості. Зазначені навчальні посібники структуровані відповідно до програми за принципом поступового ускладнення матеріалу, циклічної побудови змісту навчання та складаються з трьох розділів: «Поняття», «Судження», «Умовиводи». Логічні задачі розроблено на основі даних із різних галузей наук, практичної діяльності людини, повсякденного життя. Вирішення проблемно-пошукових завдань спрямоване на розвиток уваги, пам'яті, мислення, уяви, фантазії, синтезу та аналогії, вміння генерувати власні ідеї. У навчальних посібниках вміщено також логіко-математичні ігри, правила, алгоритми, учні знайомляться з основними логічними поняттями, логічними задачами, вчать міркувати. Водночас кожне заняття має потенційні можливості щодо створення ситуацій розмірковування, під час яких учні висувають власні ідеї, гіпотези, доводять або спростовують їх раціональність.

Авторська програма курсу «Розвиток продуктивного мислення. 1-4 класи» і навчально-методичний комплект «Планета міркувань» для учнів 1-4 класів, розроблені О. Гісь, спрямовані на розвиток продуктивного мислення і творчих здібностей дітей. Програма спрямована на активізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів і мінімальне втручання у цей процес учителя. Заняття з цього курсу передбачають творчий пошук, ініціативу, самостійність, продуктивне мислення, допитливість, кмітливість, пошук нових шляхів вирішення проблеми, що й сприяє розвитку інтелектуально-творчих умінь.

Висновки. Впровадження нормативно-правових документів у галузі початкової освіти уможливило розробити варіативне навчально-методичне забезпечення змісту освіти учнів, а саме: авторські програми, альтернативні підручники, навчальні посібники з різними методичними підходами до реалізації змістових ліній, вимоги до кожної освітньої галузі, до формування загальнонавчальних умінь і навичок. Саме варіативність змісту освіти сприяє вільному вибору навчальних предметів з урахуванням викликів сьогодення, потреб учнів, батьків, педагогів для формування креативної особистості з розвиненими інтелектуально-творчими вміннями та здібностями.

Список літератури:

1. Гісь О. М. Планета міркувань: метод. посіб. для вчителів / О. М. Гісь, І. В. Філяк. – 2-ге вид., доп. – К.: Ін-т сучас. підруч., 2013. – 260 с.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2001. – № 7. – С. 1–16.

3. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2012. – № 7. – С. 1–18.
4. Концепція середньої загальноосвітньої школи України // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1992. – № 4. – с. 4–20.
5. Мартиненко С.М. Лекції з загальної педагогіки: навчальний посібник // С.М. Мартиненко, Л.Л. Хоружа. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2003. – 136 с.
6. Митник О. Я. Курс «Логіка» в системі загальної середньої освіти: програма, календарне планування, методичний інструментарій, поняттєвий апарат // Початкова школа. – 2007. – № 10. – С. 1–16.
7. Савченко О. Я. Зміст шкільної освіти на рубежі століть // Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С. 3.

Мартыненко С.Н., Нечипоренко Е.П.

Педагогический институт
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ВАРИАТИВНОСТЬ СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО-ТВОРЧЕСКИХ УМЕНИЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В статье осуществлен ретроспективный анализ вариативности содержания образования; раскрыто его возможности для развития интеллектуально-творческих умений учащихся начальной школы; проанализированы инвариантную и вариативную составляющие учебного плана, возникновение интегрированных учебников; охарактеризованы сущность и содержание авторских курсов «Логика.2-4 классы», «Развитие продуктивного мышления.1-4 классы» с целью определения их влияния на развитие интеллектуально-творческих умений школьников.

Ключевые слова: содержание образования, вариативность содержания образования, инвариантная составляющая, вариативная составляющая, интеллектуально-творческие умения, развитие интеллектуально-творческих умений, учащиеся начальной школы.

Martynenko S.M., Nechyporenko K.P.

Pedagogical Institute
of Borys Grinchenko Kyiv University

VARIABILITY OF EDUCATION CONTENT AS FACTOR OF THE DEVELOPMENT INTELLECTUAL AND CREATIVE SKILLS OF PRIMARY SCHOOL PUPILS

Summary

The article presents the retrospective analysis of the variability of education content; determines its potential for the development of intellectual and creative skills of primary school pupils; analyzes unvariable and variable components of the curriculum, the history of nascency of integrated textbooks; characterizes the content of unique courses «Logika.2-4 classes», «Development of productive thinking.1-4 classes» to determine their influence on the development of intellectual and creative skills of primary school pupils.

Keywords: education content, unvariable component, variable component, intellectual and creative skills, the development of intellectual and creative skills of primary school pupils.